

حقوق بشر و شهروندی  
در آراء ائمه شیعه  
(علیهم السلام)

نویسنده:

دکتر محمدجواد جاوید

دانشیار دانشگاه تهران

نشر مخاطب

۱۳۹۳

|                     |                                                                 |
|---------------------|-----------------------------------------------------------------|
| سرشناسه             | : جاوید، محمدجواد، ۱۳۵۳ -                                       |
| عنوان و نام پدیدآور | : حقوق بشر و شهروندی در آراء ائمه شیعه / نویسنده محمدجواد جاوید |
| مشخصات نشر          | : تهران: مخاطب، ۱۳۹۳                                            |
| مشخصات ظاهری        | : [۲۲۰] ص: مصور                                                 |
| شابک                | : ۹۷۸-۶۰۰-۵۷۵۰-۰۵-۸                                             |
| وضعیت فهرست‌نویسی   | : فیبا                                                          |
| یادداشت             | : کتابنامه: ص. [۲۱۲-۲۲۰]                                        |
| موضوع               | : حقوق بشر (اسلام)                                              |
| موضوع               | : حقوق مدنی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام                          |
| رده‌بندی کنگره      | : ۱۳۹۷ ح ۱۶ ج ۱ / ۱ / BP ۲۳۰                                    |
| رده‌بندی دیویی      | : ۳۴۲.۴۸۳۲                                                      |
| شماره کتابشناسی ملی | : ۳۰۱۸۸۱                                                        |

عنوان: حقوق بشر و شهروندی در آراء ائمه شیعه

نویسنده: محمدجواد جاوید

صفحه‌آرا: لیلا کاظمی

طراح جلد: زهرا فرجی

ناشر: مخاطب

نوبت چاپ: اول / تابستان ۱۳۹۳

تعداد: ۱۰۰۰

قیمت با جلد گالینگور: ۱۳۵۰۰ تومان

قیمت با جلد شومیز: ۱۱۵۰۰ تومان

مرکز پخش: خ ۱۲ فروردین - بین روانمهر و شهید وحید نظری، بن‌بست حقیقت - پلاک ۴، واحد ۱ - کتاب آوا

تلفن دفتر مرکزی: ۶۶۹۵۸۲۲۵

تلفن‌ها: ۶۶۹۷۴۶۴۵ \_ ۶۶۹۷۴۱۳۰ \_ ۶۶۴۰۷۹۹۳

www.mokhatabbook.com

تلفن همراه: ۰۹۱۲۳۰۸۷۲۳۲

## فهرست اجمالی

|                                                                                 |     |
|---------------------------------------------------------------------------------|-----|
| مقدمه .....                                                                     | ۱   |
| فصل ۱: حقوق شهروندی از دیدگاه امام علی (ع) مطالعه موردی عهدنامه مالک اشتر ..... | ۷   |
| فصل ۲: امام حسن (ع) و صلح عادلانه .....                                         | ۲۹  |
| فصل ۳: امام حسین (ع) و حقوق بشر .....                                           | ۷۷  |
| فصل ۴: مروری بر حقوق بشر و حقوق شهروندی در رساله حقوق امام سجاد (ع) .....       | ۱۰۹ |
| فصل ۵: روش و دایره حقوق انسانی با تأکید بر تعالیم مکتب امام صادق (ع) .....      | ۱۴۳ |
| فصل ۶: گفتمان مهدویت و قانون طبیعت در عصر غیبت .....                            | ۱۸۱ |
| منابع .....                                                                     | ۲۰۶ |
| نمایه .....                                                                     | ۲۱۳ |

## فهرست تصاویر

- تصویر ۱. عناصر دخیل در پایه‌گذاری، ترسیم و شناخت حقوق بشر و شهروندی... ۱۲
- تصویر ۲. تفاوت دیدگاه امام حسن (ع) و معاویه نسبت به جانشینی پیامبر (ص).... ۳۲
- تصویر ۳. عناصر صلح عادلانه اسلامی..... ۷۵
- تصویر ۴. عناصر دخیل در تأسیس، ترسیم و شناخت حقوق بشر..... ۱۱۳
- تصویر ۵. حقوق و تکالیف دینی و انسانی..... ۱۴۰
- تصویر ۶. مکاتب حقوقی و جایگاه مکتب حقوق جعفری..... ۱۵۰
- تصویر ۷. قوانین و حقوق سنتی در تفکر مسیحی..... ۱۵۴
- تصویر ۸. منطق حاکم بر ارزش‌ها و حقوقی جامعه با توجه به منشأ آنها..... ۱۵۸
- تصویر ۹. سرشت دوگانه قوانین اسلامی سنتی بر عقل و وحی..... ۱۵۹
- تصویر ۱۰. منظومه دینداری و حقوق مکتب جعفری با تأکید بر جایگاه عقل..... ۱۶۱
- تصویر ۱۱. عقل به مثابه هسته مرکزی در مکتب حقوق جعفری..... ۱۶۴
- تصویر ۱۲. تفاوت در مجازات‌ها با توجه به حقوق سه گانه..... ۱۷۶

|                                                                                |    |
|--------------------------------------------------------------------------------|----|
| مقدمه.....                                                                     | ۱  |
| فصل ۱: حقوق شهروندی از دیدگاه امام علی (ع) مطالعه موردی عهدنامه مالک اشتر..... | ۷  |
| ۱.۱. تحلیل مفاهیم کلیدی عدالت و انصاف در نامه ۵۳.....                          | ۹  |
| ۱.۲. مفهوم حقوق شهروندی و حقوق بشر در عهدنامه.....                             | ۱۱ |
| مبحث ۱. حقوق شهروندی.....                                                      | ۱۱ |
| مبحث ۲. انسان، حقوق و حقوق بشری.....                                           | ۱۳ |
| مبحث ۳. حقوق ساز و بنیادین (اصول ایجابی).....                                  | ۱۴ |
| مبحث ۴. حقوق انسانی و سردوستانه (اصول سلبی).....                               | ۱۶ |
| گفتار ۳. حقوق شهروندی، مسئله مصالح عامه در عهدنامه.....                        | ۱۹ |
| مبحث ۱. برادر هم‌کیش، حقوق شهروندی.....                                        | ۱۹ |
| مبحث ۲. مسئله مصالح عامه و نهایتاً مردم.....                                   | ۲۲ |
| مبحث ۳. تعامل با شهروند و ندادن مشارکت.....                                    | ۲۵ |
| مبحث ۴. روابط خویشی و زمینه‌های بدین.....                                      | ۲۶ |
| خلاصه و جمع‌بندی.....                                                          | ۲۷ |
| فصل ۲: امام حسن (ع) و صلح عادلانه.....                                         | ۲۹ |
| گفتار ۱. از خلافت امام حسن (ع) تا سلطنت معاویه.....                            | ۳۰ |
| مبحث ۱. رسالت و خلافت.....                                                     | ۳۰ |
| مبحث ۲. امامت با خلافت حسن بن علی (ع).....                                     | ۳۳ |
| مبحث ۳. سلطنت و امارت معاویه بن ابی سفیان.....                                 | ۳۵ |
| مبحث ۴. دومین صلح اسلامی و شروع خلافت ناقصه.....                               | ۳۸ |
| گفتار ۲. صلح عادلانه، روشی برای بقای نوآمان دین و دنیا.....                    | ۴۲ |
| مبحث ۱. تمهید جداسازی امر دینی از امر دنیایی در صلح‌نامه.....                  | ۴۲ |
| مبحث ۲. صلح عادلانه در سیره حضرت رسول (ص) و امام علی (ع).....                  | ۴۵ |
| مبحث ۳. صلح حدیبیه در سیره حضرت رسول (ص).....                                  | ۴۶ |
| مبحث ۴. حکمت حکمیت در سیره امام علی (ع).....                                   | ۴۸ |
| گفتار ۳. صلح عادلانه و وضعیت صلح امام حسن (ع).....                             | ۵۳ |
| گفتار ۴. مفاد اساسی متن صلح‌نامه.....                                          | ۵۵ |
| مبحث ۱. مواد صلح‌نامه.....                                                     | ۵۵ |

|                                                                               |     |
|-------------------------------------------------------------------------------|-----|
| مبحث ۲. عمل به دین خدا و سیره پیامبر(ص): مسئله مشروعیت                        | ۵۸  |
| مبحث ۳. نقش مردم در انتخاب حاکم و موضوع مقبولیت                               | ۵۹  |
| مبحث ۴. وفاداری به اخلاق انسانی                                               | ۶۲  |
| مبحث ۵. برابری و عدالت و غایت حکومت                                           | ۶۴  |
| مبحث ۶. امنیت جان و مال شهروندان                                              | ۶۵  |
| گفتار ۵. عاقبت حقوق انسانی در صلح‌نامه اسلامی                                 | ۶۷  |
| مبحث ۱. رفتار سفیهانه در برابر صلح‌نامه                                       | ۶۸  |
| مبحث ۲. سبک سرانه از اصل صلح‌نامه                                             | ۷۰  |
| خلاصه و جمع‌بندی                                                              | ۷۳  |
| فصل ۳. امام حسین(ع) و حقوق بشر                                                | ۷۷  |
| گفتار ۱. سطوح حقوق بشر در قیام امام حسین(ع)                                   | ۷۹  |
| مبحث ۱. خود                                                                   | ۷۹  |
| مبحث ۲. خدا                                                                   | ۸۰  |
| مبحث ۳. مردم                                                                  | ۸۲  |
| گفتار ۲. قیام عاشورایی، فلسفه‌ای حقوقی                                        | ۸۴  |
| مبحث ۱. رویکرد تفکیکی                                                         | ۸۴  |
| مبحث ۲. رویکرد ترکیبی                                                         | ۸۶  |
| گفتار ۳. جاودانگی حقوق انسانی در قیام حسینی                                   | ۸۹  |
| مبحث ۱. اصول کلی                                                              | ۸۹  |
| مبحث ۲. مقبولیت حکومت و رضایت امت                                             | ۹۴  |
| مبحث ۳. اجرای عدالت                                                           | ۹۹  |
| خلاصه و جمع‌بندی                                                              | ۱۰۴ |
| فصل ۴: مرز حقوق بشر و حقوق شهروندی در رساله حقوق امام سجاد(ع)                 | ۱۰۹ |
| گفتار ۱. حقوق بشر و شهروندی در اندیشه شیعی                                    | ۱۰۹ |
| مبحث ۱. تفاوت حقوق بشر و شهروندی                                              | ۱۰۹ |
| مبحث ۲. حقوق بشر و شهروندی در اندیشه امام سجاد(ع)                             | ۱۱۱ |
| گفتار ۲. حقوق بشری در اندیشه امام سجاد(ع): حقوق اساسی و بنیادین (اصول ایجابی) | ۱۱۳ |
| مبحث ۱. حق الله و حق نفس، حق بر پرستش و حق بر آزادی مذهب                      | ۱۱۴ |
| مبحث ۲. حق بصر، حق دسترسی به اطلاعات                                          | ۱۱۶ |
| مبحث ۳. حق رجب، حق بر رفت‌وآمد                                                | ۱۱۷ |
| مبحث ۴. حقوق رعیت، حقوق بشر جمعی یا حق مشارکت و حق تعیین سرنوشت               | ۱۱۸ |

|                                                                                      |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| گفتار ۳. حقوق بشری در اندیشه امام سجاد(ع): حقوق انسانی و بشردوستانه (اصول سلبی)..... | ۱۱۹ |
| مبحث ۱. اصول کلی.....                                                                | ۱۱۹ |
| مبحث ۲. حقوق الهی، حقوق حاکم بر روابط جنگی بین متخاصمین.....                         | ۱۲۱ |
| مبحث ۳. اصل وفاداری به پیمان‌ها.....                                                 | ۱۲۱ |
| مبحث ۴. رعایت اصول بشردوستانه در حین مخاصمات ملحانه.....                             | ۱۲۲ |
| مبحث ۵. دادرسی عادلانه در دعاوی بین متخاصمین.....                                    | ۱۲۳ |
| گفتار ۴. برادر هم‌کیش و حقوق شهروندی.....                                            | ۱۲۷ |
| مبحث ۱. حقوق هم‌کیشان.....                                                           | ۱۲۷ |
| مبحث ۲. حق بر خیرخواهی و مهرورزی؛ حق بر اصلاح و بر ارشاد.....                        | ۱۲۸ |
| مبحث ۳. حق بر امان و مدارا با مسلمانان؛ حق بر انصاف.....                             | ۱۲۹ |
| مبحث ۴. باری نمودن مسلمانان؛ حق بر تعاون.....                                        | ۱۲۹ |
| مبحث ۵. برتری برتری بین مسلمانان؛ حقوق برادری.....                                   | ۱۳۰ |
| مبحث ۶. ملاطفت منصفانه با هم‌کیشان.....                                              | ۱۳۰ |
| گفتار ۵. شهروندان خاص (مسکینان) و حقوق شهروندی.....                                  | ۱۳۴ |
| مبحث ۱. توجیه برتری حقوق و امتیازات رتبی شهروندان بر دیگران.....                     | ۱۳۴ |
| مبحث ۲. صلاحیت و وفاداری.....                                                        | ۱۳۵ |
| مبحث ۳. مسئله مصالح عامه و رضایت مردم.....                                           | ۱۳۷ |
| مبحث ۴. تاهل با شهروند و تدارک مشارکت.....                                           | ۱۳۸ |
| مبحث ۵. روابط خویشی و زمینه‌های بدبینی.....                                          | ۱۳۹ |
| مبحث ۶. ایمان.....                                                                   | ۱۳۹ |
| خلاصه و جمع‌بندی.....                                                                | ۱۴۰ |
| فصل ۵: روش و دانش حقوق انسانی با تأکید بر تعالیم مکتب امام صادق.....                 | ۱۴۳ |
| گفتار ۱. جایگاه امام صادق(ع) در فلسفه حقوق اسلامی.....                               | ۱۴۳ |
| مبحث ۱. فلسفه حقوق اسلامی پیش از امام صادق.....                                      | ۱۴۳ |
| مبحث ۲. نقش امام صادق.....                                                           | ۱۴۶ |
| گفتار ۲. روش تعقلی در حقوق دینی.....                                                 | ۱۴۸ |
| مبحث ۱. حقوق و دانش دینی.....                                                        | ۱۴۸ |
| مبحث ۲. روش عقلی و نظام‌های حقوق ابراهیمی.....                                       | ۱۵۳ |
| مبحث ۳. اصالت روش عقلی در حقوق اسلامی.....                                           | ۱۵۵ |
| مبحث ۴. منظومه معقول حقوق دینی در مکتب امام صادق(ع).....                             | ۱۶۰ |
| گفتار ۳. روش نقلی در حقوق مکتب امام صادق(ع).....                                     | ۱۶۲ |
| مبحث ۱. حقوق مادی و طبیعت انسانی.....                                                | ۱۶۲ |

|                                                      |     |
|------------------------------------------------------|-----|
| مبحث ۲. حقوق معنوی و اجتماعی انسانی.....             | ۱۶۵ |
| مبحث ۳. حق بر امنیت و عدالت .....                    | ۱۶۵ |
| مبحث ۴. حق بر مودت و اخوت .....                      | ۱۶۶ |
| مبحث ۵. حق بر راستی و درستی .....                    | ۱۶۷ |
| مبحث ۶. حق مساعدت و عطف .....                        | ۱۶۷ |
| مبحث ۷. حق بر امر به معروف و نهی از منکر .....       | ۱۶۸ |
| مبحث ۸. حق بر کرامت و حرمت انسان .....               | ۱۶۹ |
| مبحث ۹. حق بر خویشان و بیماران .....                 | ۱۷۰ |
| مبحث ۱۰. حق همسایگی و همراهی .....                   | ۱۷۰ |
| گفتار ۴. مکتب حقوق صلح و حقوق نیازمندان .....        | ۱۷۱ |
| مبحث ۱. حق بر زنان و یتیمان .....                    | ۱۷۱ |
| مبحث ۲. حق فقرای مساکین .....                        | ۱۷۲ |
| گفتار ۵. حقوق جزایی و نظام قضایی در مکتب جعفری ..... | ۱۷۴ |
| خلاصه و جمع‌بندی .....                               | ۱۷۸ |
| فصل ۶. گفتمان مهدویت و قانون طبیعت در عصر غایت ..... | ۱۸۱ |
| گفتار ۱. دیدگاهها درباره قانون طبیعت .....           | ۱۸۱ |
| گفتار ۲. در فهم مفاهیم گفتمان معناگرایی معاصر .....  | ۱۸۴ |
| گفتار ۳. در بازار دین پست مدرنیسم .....              | ۱۸۶ |
| گفتار ۴. پلورالیسم و انتخاب عقلانی .....             | ۱۸۸ |
| گفتار ۵. گفتمان‌های گره‌خورده .....                  | ۱۹۰ |
| گفتار ۶. دین، خرافه و بافت‌های ضدتوسعه .....         | ۱۹۱ |
| گفتار ۷. جرم و جزا در منطق عدالت طبیعی .....         | ۱۹۳ |
| گفتار ۸. پایانه‌های بی‌پایه در پسا مدرنیسم .....     | ۲۰۱ |
| خلاصه و جمع‌بندی .....                               | ۲۰۳ |
| منابع .....                                          | ۲۰۶ |
| الف. فارسی و عربی .....                              | ۲۰۶ |
| ب. انگلیسی و فرانسوی .....                           | ۲۱۱ |
| نمایه .....                                          | ۲۱۳ |
| نمایه موضوعی .....                                   | ۲۱۳ |
| نمایه اعلام .....                                    | ۲۱۹ |

## مقدمه

ائمه شیعه علیهم السلام از تفکران بزرگ جهان بشریت هستند. شاید این بیان برای فردی که با تفکر این بزرگان آشنا ندارد بسی سنگین به نظر آید. اما واقعیت آن است که اندیشه انسانی این بزرگان و ویژه در حوزه علوم انسانی و خاص تر از آن در رشته حقوق مدرن چندان بررسی نشده است. تا پیش از اندیشمندان مسلمان و گاهی غیرمسلمان ایشان اغلب به سان عرفایی کامل و بیایمان تنها توانسته اند محفل دین را منور سازند. این نوشتار در واقع پرده ای دیگر از گنجینه دانش این افتخارهای بشریت را در حد توان نشان خواهد داد. موضوع اصلی ای که همه این بزرگان را به هم مربوط کرده است بررسی نسبت حقوق بشر و شهروندی در گفتار و رفتار ائمه شیعه است. باید تحقیق شود که این بزرگان که همگی به دست حاکمان زمان خود شهید شدند در دوران در وضعیت صلح و جنگ، قیام و قعود، حکومت و رعیت به حقوق آدمی می اندیشیده اند و چگونه توانسته اند بین گرایش های دینی و حقوق انسانی ارتباط برقرار کنند. پندار این نوشتار این است که بدون شک در تفکر این بزرگان، جداسازی روشنی بین حقوق شهروندی و حقوق بشری وجود دارد؛ بنابراین سؤال از چگونگی آنها یعنی به نوعی تنها نسبت و میزان این حقوق سؤال می شود. برخی از ائمه شیعه توفیق حکومت و خلافت داشته اند و برخی تنها امامت کرده اند. برخی با حاکم جائز زمانه جنگیده اند و برخی با چنین حاکمی صلح کرده اند. برخی آشکارا به تبلیغ شریعت، مدنیت و در نهایت انسانیت پرداخته اند و برخی در کنج

زندان، زندانه در انتظار فرصت نشسته‌اند. خلاصه هر یک روش و سبک ویژه‌ای برای هدف انسانی خود داشته‌اند. هدفی که اگر نام اسلامی بر آن می‌نهم، در دل رویکرد انسانی هم می‌یابد چراکه رسالت ایشان جهانی و برای بشریت بوده‌است. به تعبیری آنها صدای عدالت انسانی هستند؛ فرزاندانی که ماندی برای آنان نمی‌توان یافت. البته شاید این ستایش و رُخسار یک کتاب علمی نباشد و مخاطب را سخت گران آید که چرا قبل از عرضه به تبلیغ محصول آن پرداخته‌است. واقعیت آن است که نویسنده با همین اندک مطالعه یک رویکرد حقوقی در حوزه حقوق انسانی توانسته‌است ارادت خود را به این بزرگان دوچندان کند و پیرایه فارغ از روش‌های پوزیتیویستی و بی‌طرفانه علمی فاش می‌گوید و از گفته خود دل‌ماندگی هرچند در مقام تنظیم فرضیه نخست بی‌طرف بوده‌است، اما در مقام استنتاج نهایی رسیدگی‌ها نبوده و زندگی این اندیشمندان مسلمان بر رای او تاثیر بسیار گذارده‌است تا آنجا که خواننده نکته‌سنج می‌تواند در برخی فصول میزان هم‌نوایی مؤلف با موضوع را به دقت دریابد. هرچند می‌توان این امر را با روش‌های کیفی و ادراکی هم‌زمان مقبول جلوه داد، با این حال خواننده نیازی به پی‌گیری چنین توجیهی نمی‌بیند. نتیجه آنکه بدون‌شک در این کتاب کوشش‌های روانی فراتر از ذهن مؤلف وجود خواهد داشت؛ با این حال می‌توان این مژده را داد که در مطالعه این کتاب می‌تواند خواننده مسلمان را حداقل در فضای ذهن خود، دغدغه‌های کمک‌کننده تا به شکلی دیگر رهبران دینی را ببیند و خواننده غیرمسلمان را به شوق آشنایی در تفسیر اسلام در بند صورت و روایت تاریخ آن نماند. کتاب با رویکرد حقوق انسانی سعی دارد هر گزاره دینی را دقیق بررسی کند و بر این منطق پای می‌فشارد که در اسلام گزاره‌ای نیست که تنها اسلامی باشد و تفسیر انسانی نداشته باشد.

در آخر این بحث باید اعتراف کرد که مؤلف قصد ندارد مطالبی را که در گذشته به‌صورت جزئی یا کلی در جایی به چاپ رسانده دوباره منتشر کند. اما از آنجا که بیشتر مطالب این کتاب هنوز چاپ نشده و آنچه هم منتشر شده بیشتر در نشریات علمی حاضر به دلیل تنگی قافیه (روش خاص تنظیم مقاله) کوتاه شده است، به ناچار، تفصیل مطالب در

این مجموعه آمده است تا خواننده محترم مجموعه‌ای کامل را به‌سان منظومه‌ای مرتبط به‌هم در دسترس داشته باشد و از هزینه مادی و معنوی آن هم برای جستجو‌رهایی یابد. به هر حال این مجموعه توانسته است تنها بخشی از نظرات برخی ائمه شیعه را درباره حقوق بشر و شهروندی مورد بررسی و تحلیل قرار دهد. شش امام شیعه در این کتاب مورد بحث واقع شده‌اند که به ترتیب می‌توان در فصول جداگانه با بخشی از تفکرات آنها در این مورد آشنا شد.

۱. شش اول کتاب با تأکید بر اندیشه امام علی علیه‌السلام به سراغ نهج‌البلاغه رفته است. نکته بحث این است که علاوه بر تکالیف متقابل حاکم و رعیت در حوزه حقوق بشر، حقوق شهروندی در آن دولت در آن نمی‌تواند توجیه کننده خودکامگی حاکم در آن جامعه باشد. با توجه به نهج‌البلاغه جایگاهی بس سترگ در توضیح این مسئله دارد. با این فرض که نظریه‌ای هیچ معاصر پیرامون حقوق شهروندی بیش از آنکه در بازگرداندن حقوق انسانی شهروندان گام برداشته‌باشند ناخواسته منجر به افزایش ابهام در مرزبندی‌های ناظر بر کثرت انسانی در دوران کنونی گشته‌اند، پرسش بنیادین نوشتار بخش اول بر محور فهم چیستی ارزش‌های حقیقی عدالت و انصاف در جداسازی و تقسیم حقوق انسان‌ها در دو حوزه حقوق بشر و شهروندی در عهدنامه مالک اشتر استوار می‌شود.

۲. حسن بن علی علیه‌السلام، خلیفه پنجم مسلمانان و دوم امامان شیعیان جهان، برای حفظ حقوق بنیادین اعضای جامعه اسلامی معاهده صلحی را طراحی کردند که به دلیل بنای نخستین آن بر نگره‌داری حقوق انسانی و آزادی‌های اساسی، صلح فادان نام گرفته است. بخش دوم کتاب به این مسئله پرداخته است که هر چند این معاهده به اقتضای شرایط حاکم در وضعیتی اجباری بسته‌شد و نیز طرف معاهده یعنی معاویه بن ابی‌سفیان، والی باغی شام، در عمل به هیچ‌یک از مفاد آن وفادار نماند تأکید بر رعایت اصولی اولیه همچون حق حیات، آزادی، امنیت، عدالت و برابری باعث شده تا مضامین صلح امام حسن (ع) با معاویه به‌عنوان سندی در راستای استقرار صلحی پایدار و عادلانه

پذیرفته شود. بازخوانی متن این صلح‌نامه و شرایط تاریخی آن نشان می‌دهد که چرا و چگونه خلیفه پنجم مسلمانان جهان برای تامین حقوق بنیادین افراد جامعه و ضمانت حقوق انسانی و آزادی‌های اساسی آنان، حاضر به سازش با قدرت طلبی یک والی ناچیز شدند.

۳. حقوق بشر حقوقی است که انسان به دلیل انسان بودن از آن برخوردار است و در صورت تنسیع، قیام برای دفاع از آن هم بخشی جدانشدنی از همین حقوق محسوب می‌شود. این برداشت برای نخستین بار در تاریخ بشریت از سوی حسین بن علی (ع) به طور آشکارا اعلامیه شد. این بیان فرضیه اصلی بخش سوم است. به علاوه باید گفت که اصل قیام برای ازگرداندن حقوق بشر در سطحی که خود، خویشان و یاران فرد، قربانی حقوق انسانی دیگران گردند، فرهنگی بود که تنها در نهضت حسینی نمود یافت. از این رو پندار این گذر است که جنبش‌ها و نهضت‌های مشابه بعد از این قیام، همگی نه برای هدف اصلی و انسانی این قیام بلکه بیشتر برای دفاع از اصل این قیام یا خونخواهی قربانیان آن انجام شده است. بررسی و تحلیل علل حقوق بشری قیام عاشورا و نهضت حسینی موضوع بحث این بخش است.

۴. حقوق بشر به عنوان حقوقی مرتبط با همه انسان‌ها، ذهن و زبان امام سجاد نیز جایگاه بی‌بدیلی دارد. رساله حقوق به جامانده از ایشان، شاید بتوان بزرگ‌ترین سند حقوقی یک پیشوای دینی دانست که در آن بر حقوق هر کس در نه هم‌کیشان خود تاکید دارد. البته این حقوق که امروزه از آن به عنوان حقوق بشر اسلامی، مرز ظریفی با حقوق افرادی دارد که خود را متدین می‌دانند و در یک فضای اجتماعی، با هدف سعادت جمعی به هم‌زیستی با سایر افراد پرداخته‌اند. جداسازی حقوق افراد از حقوق بنیادین می‌تواند زمینه جداسازی حقوق بشر از حقوق شهروندی در اندیشه امام سجاد (ع) باشد. بخش چهارم کتاب با در نظر گرفتن این جداسازی به بررسی عناصر این دو دسته حقوق در کلام امام سجاد (ع) پرداخته است.

۵. از ویژگی‌های مکتب امام صادق(ع) در مباحث حقوقی به‌ویژه آن بخش که ناظر بر حقوق محض انسانی یا به بیان امروزی حقوق بشر است، تبیین عقلانی است. بخش پنجم به بررسی حقوق این مهم می‌پردازد. دوره امام صادق(ع) جایگاه عقل در درک احکام شرعی و حقوق فردی به اوج کمال رسید به‌طوری‌که شاید نتوان هیچ سابقه‌ای برای قبل از آن سراغ گرفت. این سبک تامل مستقیم یا غیرمستقیم باعث رونق روش تعقل در همه مکاتب فقهی شد که به نوعی از دانش امام صادق(ع) روزی می‌یافتند. روش تعقل به‌عنوان یک مبنا در تمام علوم دوران حضرت نمود یافت. تاثیر این روش در دانش حقوق اسلام ثمرات زیادی داشته است که خواسته یا ناخواسته منجر به تبلور اندیشه‌های حقوق بشری و مثابه مکتب عقل محور در حوزه حقوق انسانی شده است. بررسی روش علم مکتب امام صادق(ع) در این مورد نشان می‌دهد که نوعی تعامل بین سبک علمی این مکتب و مکتب حقوق بیعی وجود دارد. بخش پنجم کتاب با تعقل محوری دانستن هر یک از مکتب حقوق قصد دارد تا فرضیه اشتراک رویکرد علمی این دو در ارتباط با حقوق بشر انسانی را بررسی کند. خروجی اثبات چنین فرضیه‌ای، ثبوت فلسفه حقوق مشترک یا واحد برای حقوق جهان‌شمول انسان است.
۶. حقوق بشر مسیری به‌سوی آخرالزمان است. بخش آخر کتاب با این سؤال پایه به بررسی نسبت حقوق بشر و مهدویت می‌پردازد. آن را پیرو بحث قوانین بیعی تحلیل می‌کند. در این نگاه، بشر معاصر لزوماً در آخرالزمان نیست، اما به گونه‌ای رفتار می‌کند که گویی در آن است. آیا این رفتار بازتاب بیعی سبک زندگی امروز بشر است؟ برخی از فیلسوفان و جامعه‌شناسان معاصر دوره‌ای را که در آن می‌زیسیم دوره گذار از قرائت‌ها و روایت‌های کلان می‌نامند. آنها معتقدند همگان در برخی به‌سر می‌بریم که آینده آن تاریک و گذشته‌اش آکنده از اشتباه است. بشر امروزی دیگر نه ادعای بندگی دارد و نه سمت خدایی را می‌پسندد. از گذشته بریده و به آینده بدبین است. بنابراین همه چیز را می‌پذیرد و هیچ چیز را بر نمی‌گزیند. این دوره را بسیاری دوره پسمردن یا فراتجدد می‌نامند. اما آیا دوره‌ای که برخی از روی یاس و برخی از

روی ترس آن را عهدی متفاوت از سابق می‌بینند بیشتر محتاج پیامبری معنوی است یا دوره‌ای که انسان خود را خدا نامید و از آسمان برید؟ به دیگر سخن چه زمانی این بشر خاکی محتاج پیامبر است؟ در عهد کودکی و بازی، عصر غرور و جوانی یا حین پیری و کوری؟ در مرحله دوم، چگونه پیامبری او را متقاعد و قانع می‌سازد؟ بخش آخر کتاب با علم به مسئله حیران بودن بشر امروزی و حق معنوی او به مثابه حق بشری، به دنبال یافتن پاسخی به پرسش‌های بالاست. اساس سخن در این فرضیه نهفته است که «گفتمان پیامبری پایان ندارد» و یکی از علایم حیات جاویدان این گفتمان اصل مهربانی است. گفتمان مهدویت نیز در چارچوب قوانین بیعت نمایان می‌شود.

در پایان لازم می‌دانم از سران گرانمایم بخواهم حتما نظرها، انتقادات و پیشنهادهای خود را به‌عنوان هدیه‌ای به مؤلف بکشایند تا از تحلیل درست عقلی بیشتر از تجلیل نادرست احساسی برخوردار گردم. من می‌دانم از عزیزانی که در تنظیم و نشر این مجموعه همکاری داشته‌اند صمیمانه سپاسگزاریم: سرکار خانم عصمت شاهمرادی و آقای میثم بدخشانی که از همکاری صادقانه دریغ نکردند، همچنین از علی‌اصغر فرج‌پور اصل‌مرندی دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و حقوق دانشگاه امام‌صادق علیه‌السلام به جهت همکاری در نگارش «مرز حقوق بشر و ایمان شهروندی در رساله حقوق امام سجاد(ع)» تشکر می‌کنم.

محمدجواد جاوید

۲۶ رمضان المبارک ۱۴۳۴

خزرا باد ساری